

**НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
ІНСТИТУТ СОЦІОЛОГІЇ**

**УКРАЇНСЬКЕ СУСПІЛЬСТВО:
МОНІТОРИНГ СОЦІАЛЬНИХ ЗМІН**

Випуск 4 (18)

Київ 2017

РОЗДІЛ ТРЕТІЙ

О. Рахманов

Підприємницький досвід українців:
динаміка соціально-демографічних характеристик 161

А. Арсеєнко, Т. Петрушина,

Умови життя “по-новому” пересічних українських сімей 172

В. Пилипенко, Ю. Привалов

Чинники етнокультурної інтеграції
національних меншин в українське суспільство 184

І. Прибиткова

Рівень задоволеності базових потреб людини
в оцінках українців: поселенський вимір 193

В. Резнік

Приватна власність на землю та виробничий капітал:
тенденції легітимації у 2006–2017 рр. 205

О. Белєнок

Диференціація населення України за житловими умовами ... 218

М. Сакада

Динаміка ставлення сільського соціуму до передачі
у приватну власність та купівлі-продажу землі 231

Н. Лавріненко

Скасування мораторію на продаж землі
в Україні: кому це вигідно 242

РОЗДІЛ ЧЕТВЕРТИЙ

В. Буткалюк

Криза та бачення шляхів її подолання населенням України 253

А. Ручка

Компетентність як ресурс життєвої активності 264

В. Казаков

Про деякі парадокси громадської свідомості
українського населення 277

**ПРИВАТНА ВЛАСНІСТЬ НА ЗЕМЛЮ ТА ВИРОБНИЧИЙ
КАПІТАЛ: ТЕНДЕНЦІЇ ЛЕГІТИМАЦІЇ У 2006–2017 РР.**

У статті аналізуються тенденції легітимації приватної власності на землю, малі та великі підприємства. За останні чотири роки рівень легітимності приватної власності на чинники виробництва в Україні зріс. Цей соціальний інститут є загалом легітимним у 2017 р.

Ключові слова: приватна власність, чинники виробництва, приватизація, націоналізація, легітимність, легітимація.

В статье анализируются тенденции легитимации частной собственности на землю, малые и крупные предприятия. За последние четыре года уровень легитимности частной собственности на факторы производства в Украине вырос. Этот социальный институт в целом является легитимным в 2017 г.

Ключевые слова: частная собственность, факторы производства, приватизация, национализация, легитимность, легитимация.

The paper analyses some trends in the legitimation of private ownership of land, as well as small and large enterprises. Over the past four years, the level of legitimacy of private ownership of the factors of production in Ukraine has grown. By and large, this social institution has been legitimate in 2017.

Keywords: private ownership, factors of production, privatisation, nationalisation, legitimacy, legitimation.

Легітимація приватної власності – це процес досягнення нею легітимності завдяки цілеспрямованій діяльності або непередбачуваним наслідкам іншої діяльності соціальних суб'єктів. Легітимність приватної власності – суб'єктивно усвідомлена громадянами законність, правомірність, виправданість або прийнятність існування її з огляду на різні підстави (критерії), серед яких – релігійні, культурні, соціальні, політичні, економічні, правові, інтелектуальні, ситуативні та ін. [1]. Легітимність або її відсутність (нелегітимність) може вплинути на перспективи існування приватної власності – сприяти відповідно усталенню або припиненню цього існування, змінам і перетворенням власності тощо.

Для з'ясування тенденцій легітимації порівнюються кількісні міри проявів легітимності за різний час*. Вимірювання проявів легітимності приватної власності забезпечує розроблена система емпіричних показників [2, с. 425–235, с. 501–505; 3, с. 77–86, с. 97–101]. Вимірюються три основні прояви легітимності приватної власності. По-перше, (не)схвальні думки із приводу приватизації – головного джерела появи малих і великих приватних підприємств та приватних земель в Україні. По-друге, негативне/позитивне ставлення до поточного перебування цих об'єктів у приватній власності. По-третє, (не) схвальна думка із приводу можливої зворотної їх націоналізації – повернення у власність держави. Тобто виокремлюються сприйняття приватизації як реінституціоналізації приватної власності, інституту приватної власності та націоналізації як її деінституціоналізації. Це уможливило оцінку (не)однорідності суспільних настроїв із приводу приватної власності, спектру та мінливості їх. Динаміку розмежувань опитуваних за схильностями до легітимації і делегітимації приватної власності та невизначеності їх стосовно останньої унаочнено у графічному форматі**.

Упродовж останніх 11 років рівень легітимності приватної власності на малі підприємства зріс (рис. 1–3).

Відсотки різних виявів легітимності приватної власності на малі підприємства наразі відмінні. Найбільше опитаних із позитивним ставленням до існування малих приватних

* Порівнюються міри проявів легітимності приватної власності у 2006, 2013 та 2017 рр. у перебігу первинного аналізу трьох масивів соціологічних даних: 1) загальнонаціонального репрезентативного опитування “Громадська думка в Україні – 2006”, проведеного методом роздаткового анкетування Інститутом соціології НАН України у квітні–травні 2006 р. Вибірка N=1800 пропорційно репрезентує доросле (віком понад 18 років) населення 24 областей України, АР Крим та м. Києва; 2) загальнонаціональних опитувань, здійснених Інститутом соціології НАН України у 2013 і 2017 рр. у межах реалізації проекту “Українське суспільство: моніторинг соціальних змін”.

**У перебігу анкетування опитувані самі ідентифікували власні думки і ставлення за 5-позиційними порядковими поляризованими шкалами 9 показників (див. Додаток, табл. an1–an9). Для зручності порівняння відсотків 5-позиційні порядкові поляризовані шкали перетворені у 3-позиційні порядкові поляризовані шкали. При цьому альтернативи 5-бальних шкал, що відповідні максимальному та поміркованому виявам певної полярної позиції опитуваного, об'єднано в єдину агреговану полярну позицію. У підсумку модифікована шкала моделює розмежування опитуваних на схильних до легітимації, делегітимації та неспроможних визначитися із позицією щодо приватної власності на момент опитування.

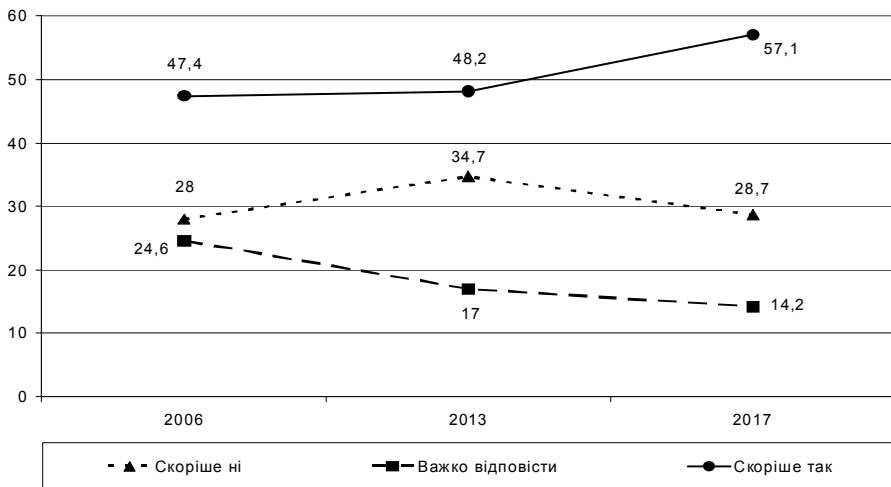

Рисунок 1. Динаміка розподілу відповідей на запитання “Як Ви вважаєте, чи варто було передавати у приватну власність (приватизувати) малі підприємства?” (% до кількості опитаних)

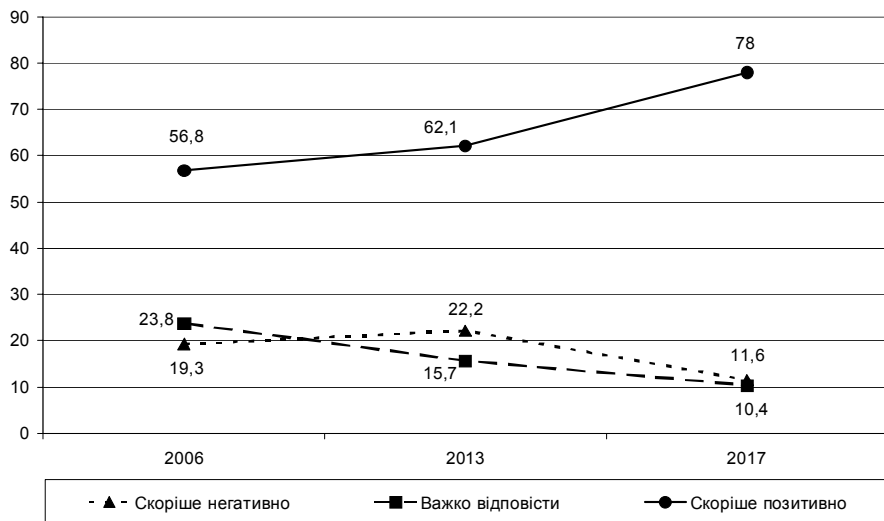

Рисунок 2. Динаміка розподілу відповідей на запитання “Як Ви ставитесь до існування в Україні малих приватних підприємств?” (% до кількості опитаних)

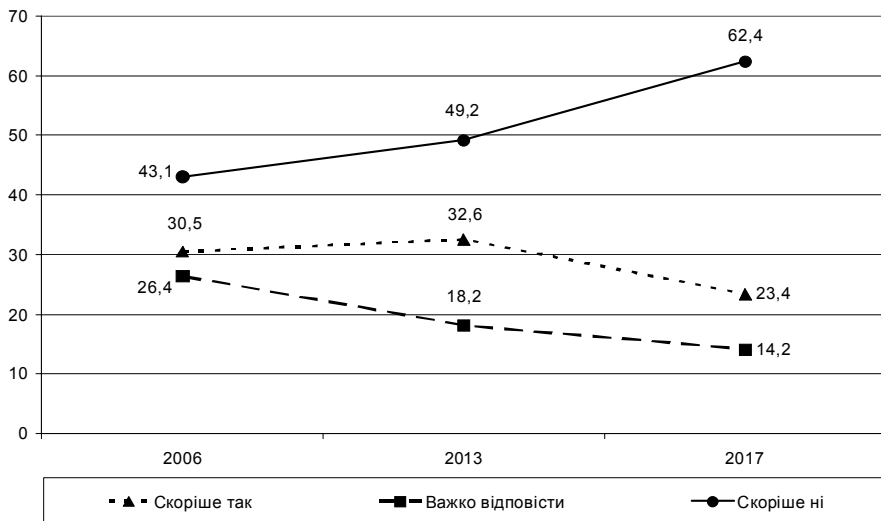

Рисунок 3. Динаміка розподілу відповідей на запитання “Чи вважаєте Ви за доцільне повернення у власність держави малих приватних підприємств?” (% до кількості опитаних)

підприємств. Водночас менше тих, хто визнав слушність приватизації та заперечує доцільність націоналізації їх. Ця відмінність свідчить про кількісну перевагу суто ідеологічної прихильності до приватної власності на малі підприємства над схильністю до визнання підсумків їх приватизації і примирення з цими підсумками. Можна припустити, що рівень легітимності в даному випадку міг бути ще вищим за умов, що: 1) багато малих приватних підприємств виникло б не на підґрунті приватизації державних, комунальних і колективних активів, а внаслідок акумуляції приватних ресурсів; 2) власники малих приватних підприємств повною мірою дотримувалися чинного законодавства у профільній господарській діяльності і цілком сплачували державі і місцевим громадам усі належні податки і збори. Але генеза та діяльність значної частини малих приватних підприємств в Україні наразі навряд чи відповідає зазначеним умовам. Утім, для переважної більшості людей приватна власність на малі підприємства на час опитування є легітимною у всіх трьох спостережуваних виявах легітимності.

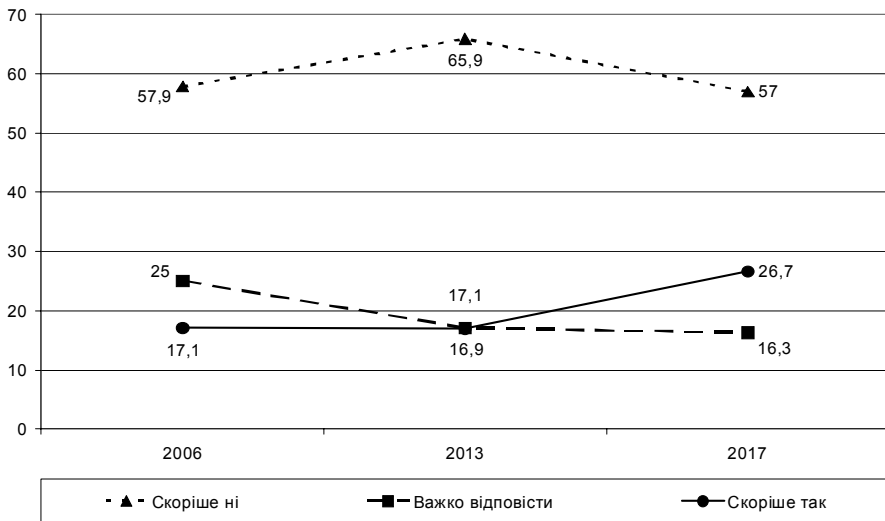

Рисунок 4. Динаміка розподілу відповідей на запитання “Як Ви вважаєте, чи варто було передавати у приватну власність (приватизувати) великі підприємства?” (% до кількості опитаних)

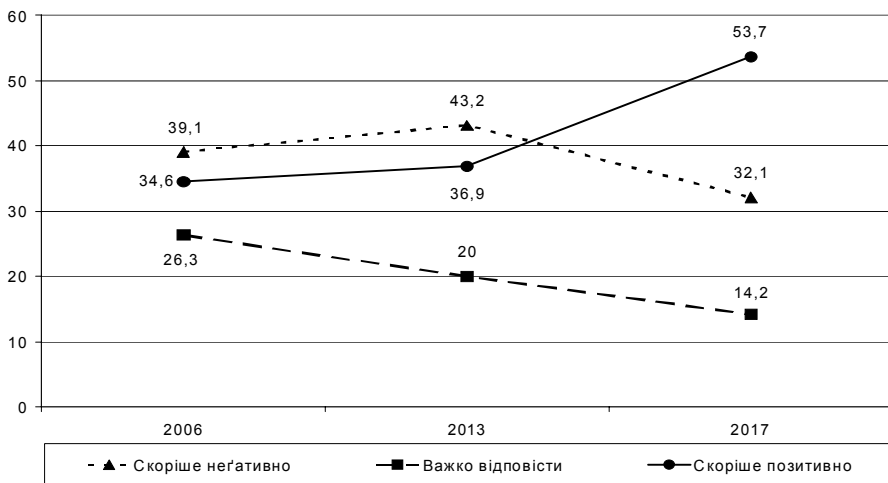

Рисунок 5. Динаміка розподілу відповідей на запитання “Як Ви ставитесь до існування в Україні великих приватних підприємств?” (% до кількості опитаних)

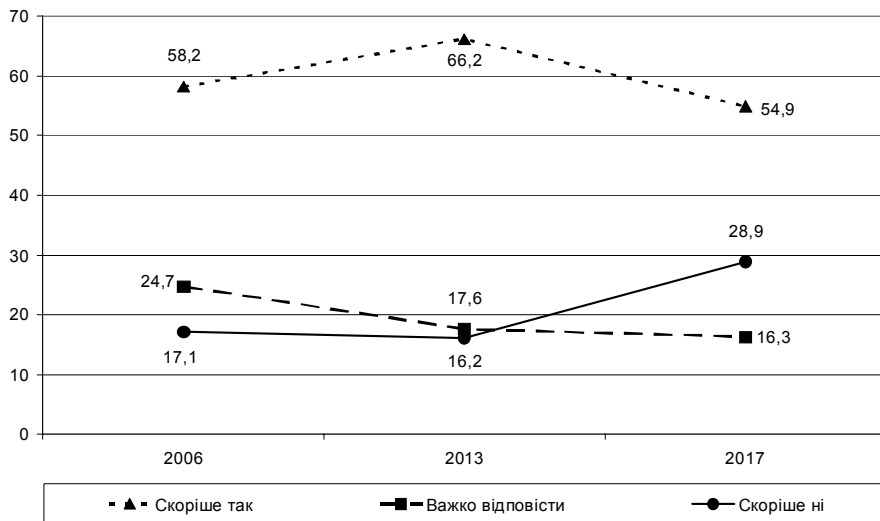

Рисунок 6. Динаміка розподілу відповідей на запитання “Чи вважаєте Ви за доцільне повернення у власність держави великих приватних підприємств?” (% до кількості опитаних)

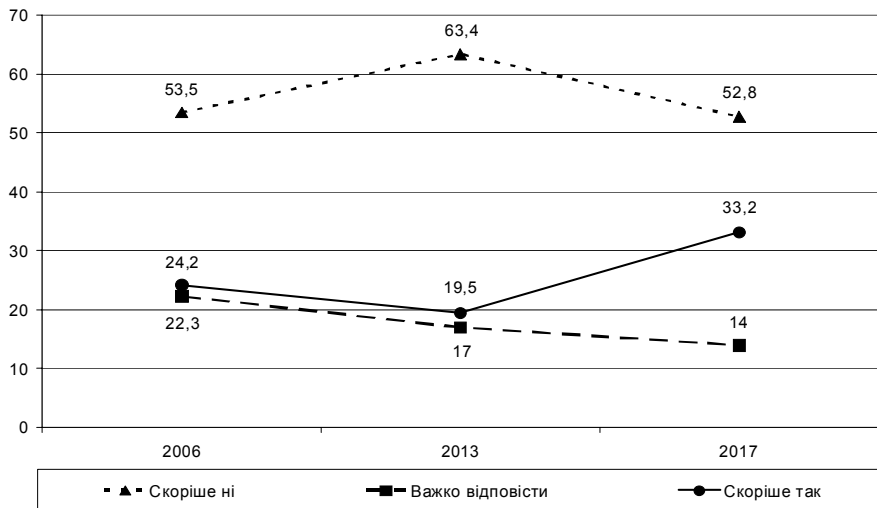
Рівень легітимності приватної власності на великі підприємства теж зріс за останнє десятиріччя (рис. 4–6).

Це зростання було нерівномірним і здебільшого припало на останні чотири роки. Як і у випадку малих приватних підприємств, найбільше зросла і наразі є найчисельнішою частка опитуваних із позитивним ставленням до існування великих приватних підприємств. Але водночас переважають частки тих, хто не визнає слушності приватизації великих підприємств та не заперечує доцільності націоналізації тих із них, що належать приватним власникам. Тут є підстави стверджувати, що суто ідеологічна прихильність до приватної власності на великі підприємства зараз значно переважає над схильністю до визнання підсумків їх приватизації і примирення з цими підсумками. І також можливе припущення про можливий вищий рівень легітимності приватної власності на великі підприємства, якби ті заново розбудовувалися в Україні за рахунок інвестицій їх власників, а не внаслідок приватизації відповідних державних промислових активів.

Не менш важливим для легітимації великих приватних підприємств, імовірно, є характер діяльності їх власників в Україні – суспільнокорисний або деструктивний. Йдеться про дотримання або нехтування ними фіскального, природоохоронного і трудового законодавства, відсутність або наявність спроб їх корисливого втручання у політичні процеси та державне управління. Утім, цим гаданим уподобанням широкого загалу навряд чи відповідають переважно приватизаційне походження та часто непрозора й сумнівна господарська діяльність великих приватних підприємств, економічне і політичне свавілля їхніх власників. Відтак для більшості людей приватна власність на великі підприємства на час опитування є радше легітимною як суто ідея, а не поточне втілення її в Україні.

Вельми виразними є тенденції мінливості відсотків проявів легітимності приватної власності на землю (рис. 7–9).

За 2006–2013 рр. ці відсотки зменшилися, а впродовж 2013–2017 рр. – зросли. За останні чотири роки найбільше зріс відсоток позитивного ставлення до існування приватної

Рисунки 7. Динаміка розподілу відповідей на запитання “Як Ви вважаєте, чи варто було передавати у приватну власність (приватизувати) землю?” (% до кількості опитаних)

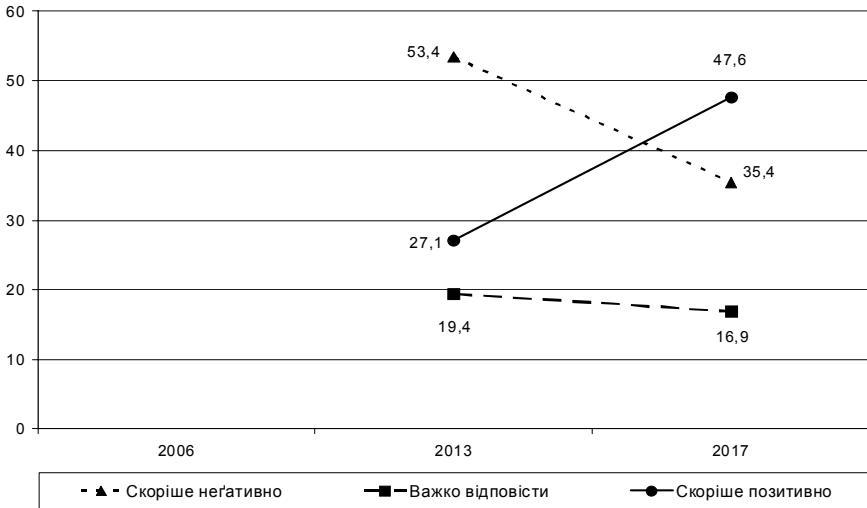

Рисунок 8. Динаміка розподілу відповідей на запитання
 “Як Ви ставитесь до існування в Україні приватної землі?”
 (% до кількості опитаних)*

землі, який, утім, не перетнув рівня 50%. Тобто ідея приватної власності на землю має вищий рівень легітимності, ніж результати її фактичного втілення в Україні: приватизація землі наразі нелегітимна і найбільший відсоток становлять опитувані із схильністю підтримати зворотну націоналізацію землі. Можна припустити, що тут дається взнаки низка негараздів, які супроводжують приватизаційні процеси у сфері земельних відносин.

Зокрема, поширені випадки незаконного захоплення силоміць або внаслідок різних махінацій окремими громадянами та корпоративними структурами земель, що перебувають у комунальній власності та у громадському користуванні, із наступним їх перетворенням у приватну особисту або корпоративну власність. Йдеться про земельні ділянки у містах, придатні під житлову та комерційну забудову, узбережжя річок, озер та морів, що мають рекреаційне значення тощо. Неперебірливість у способах привласнення природно викликає глибоке обурення громадськості і може впливати на зростання негативізму у її ставленні до приватизації землі.

Не менше занепокоєння широкого загалу викликають й особливості приватизації земель сільськогосподарського призначення. Після розпаювання та приватизації земельних паїв колективних сільськогосподарських підприємств їхня спільна земельна колективна власність перетворилася на приватну земельну власність їхніх членів. Приватизація цих земельних угідь не завершена. Попри розподіл між приватними власниками земельних ресурсів, із року в рік Верховною Радою України продовжувався мораторій на купівлю-продаж земель сільськогосподарського призначення. Таке обмеження стоїть на заваді легальному перерозподілу та концентрації основної земельної власності в Україні. Відтак громадськість стурбована перспективами імовірного нелегального зосередження земельних угідь у руках вузького кола поки що прихованих великих земельних власників-латифундистів.

За умов поточної гібридної війни і втрати державою контролю на частиною території загострилося сприйняття загроз потрапляння українських земель у власність іноземних приватних власників і навіть держав. Громадська стурбованість цими загрозами цілком природна, адже у такий спосіб роз-

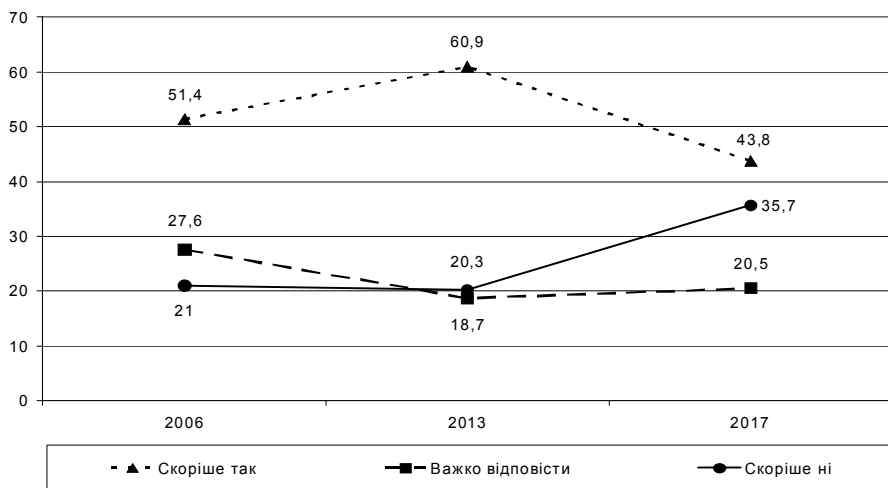
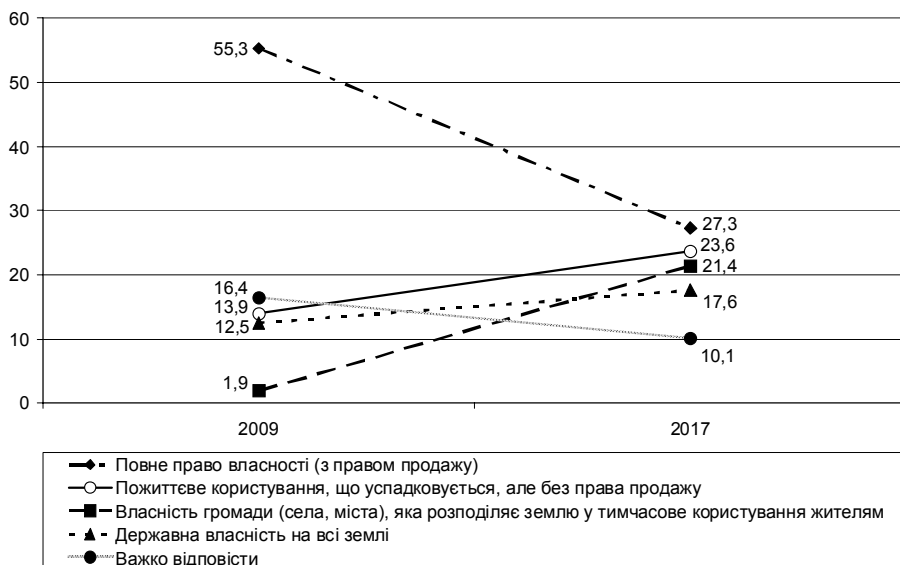

Рисунок 9. Динаміка розподілу відповідей на запитання “Чи вважаєте Ви за доцільне повернення у власність держави приватної землі?” (% до кількості опитаних)

ширюються можливості розвідувальної, підривної та іншої деструктивної діяльності іноземних держав в Україні. Можна припустити, що зазначені негаразди й зумовлюють негативізм у ставленні широкого загалу до приватизації землі.

Не виключено, що зауважені обставини вплинули й на суттєву зміну думки із приводу бажаної конфігурації права власності на землю за 2009–2017 рр. (рис. 10).

Удвічі зменшилася частка уподобання повного права приватної власності на землю. Натомість збільшилася частка уподобання обмеженої версії цього права з виключенням можливості продажу землі. Зрештою, вельми показовим є збільшення відсотка уподобань державної і комунальної власності на землю. Зокрема, у 10 разів більшою стала прихильність до власності громади (села, міста) на землю та повноважень її щодо розподілу земельних ресурсів у тимчасове

Рисунки 10. Динаміка розподілу відповідей на запитання “Яким, на Вашу думку, має бути право власності на землю та угіддя?” (% до кількості опитаних)

користування. Цю тенденцію можна також пов'язувати із поточною децентралізацією адміністрування в Україні, що передбачає перерозподіл владних повноважень на користь місцевого самоврядування. Імовірно, ця реформа певною мірою рефлексується на рівні масової свідомості, є значущою для частини опитуваних, яка пов'язує із нею сподівання на впорядкування земельного питання.

Зауважені тенденції легітимації приватної власності на землю та виробничий капітал доцільно розглянути в узагальненому порівняльному контексті. Для цього на підґрунті вихідних показників (рис. 1–9) обчислено сумарні усереднені індекси легітимації приватної власності на кожен із трьох чинників виробництва та індекс легітимації приватної власності на них загалом. Інтерпретація значень індексів цілком відповідна інтерпретації шкал вихідних показників (табл.).

Таблиця

**Сумісність шкал вихідних показників
та бальних шкал індексів**

Інтерпретація	Шкали вихідних показників			Шкали індексів	
	Думка щодо виправданості приватизації	Ставлення до існування	Думка щодо доцільності націоналізації	Бали	Інтервали
Делегітимація	Скоріше ні	Скоріше негативно	Скоріше так	1	$1 \leq I^* < 2$
Невизначеність, нейтральність	Важко відповісти	Важко відповісти	Важко відповісти	2	$I = 2$
Легітимація	Скоріше так	Скоріше позитивно	Скоріше ні	3	$2 < I \leq 3$

* I – значення індексів легітимації, серед яких, зокрема, індекс легітимації приватної власності загалом є середньою суми значень усіх дев'яти (для 2006 р. – восьми) вихідних показників (рис. 1–9) у балах, індекс легітимації приватної власності на малі підприємства – середня суми значень відповідних трьох вихідних показників (рис. 1–3) у балах, індекс легітимації приватної власності на великі підприємства – середня суми значень відповідних трьох вихідних показників (рис. 4–6) у балах, індекс легітимації приватної власності на землю – середня суми значень відповідних трьох (для 2006 р. – двох) вихідних показників опитування (рис. 7–9) у балах.

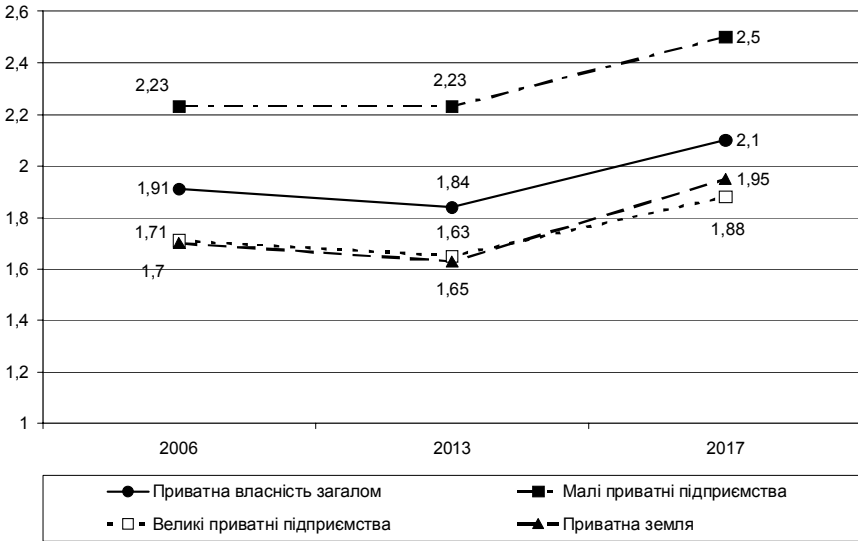

Рисунок 11. Тенденції легітимації приватної власності на землю та виробничий капітал в Україні у 2006–2017 рр. (% до кількості опитаних)

З огляду на такі підстави інтерпретації можна порівнювати перебіг легітимації приватної власності загалом та на землю і різновиди виробничого капіталу зокрема (рис. 11).

2-бальний рівень умовної нейтральності – своєрідний критерій ідентифікації тенденцій легітимації: тренди, локалізовані нижче нього на площині графіка, свідчать про нелегітимність, а тренди, локалізовані вище, – відповідно про легітимність. З огляду на таку підставу інтерпретації, безперечної легітимності наразі набула приватна власність на малі підприємства. Підвищилися й рівні легітимності приватної власності на великі підприємства та землю, але ці рівні не сягнули умовної 2-бальної межі нейтральності. Відтак у даних випадках можна твердити про поточну нелегітимність приватної власності на зазначені види економічних активів. Але загалом інститут приватної власності на чинники виробництва за цими мірками є наразі легітимним в Україні. Про це свідчить не тільки відповідне значення індексу, що

перевищує 2-бальний рівень або майже сягають його. Порівняно високими наразі є відсотки позитивних ставлень до приватної власності на всі три чинники виробництва, що перевищують або майже сягають рівня 50% (рис. 2, 5 і 8).

Спостережені тенденції легітимації приватної власності загалом свідчать про зменшення загроз чинному соціальному порядку приватновласницьких відносин. Однак незавершеність процесів приватизації великих підприємств і землі, нелегітимність цих процесів на рівні масової свідомості створюють вкрай несприятливу соціально-психологічну атмосферу для ділової активності та капіталізації національної економіки. За таких умов вади чинного капіталістичного соціального порядку лише увиразнюються, а переваги його в економічній ефективності не зможуть переконливо проявитися.

Література

1. Резнік В. С. Легітимність у соціології // Енциклопедія сучасної України. Т. 17. Лег – Лощ. / НАН України, Наук. т-во ім. Шевченка, Ін-т енцикл. дослідж. НАН України; редкол.: Дзюба І. М. [та ін.]. Київ: Ін-т енцикл. дослідж НАН України, 2016. С. 13.

2. Резнік В. С. Легітимація приватної власності як концепт соціологічної теорії. Київ: ІС НАН України, 2010. 512 с.

3. Резнік В. Стан соціальної легітимності приватної власності як предмет емпіричного соціологічного аналізу // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. 2007. № 2. С. 70–102.